

Милован Радовановић

UDK 910.1+913

Прегледни чланак

РЕГИОНАЛИЗАМ КАО ПРИСТУП И ПРИНЦИП И РЕГИОНАЛИЗАЦИЈА КАО ПОСТУПАК У ФУНКЦИОНАЛНОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ ГЕОГРАФСКОГ ПРОСТОРА СА НЕКИМ АСПЕКТИМА ПРИМЕНЕ НА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Регионализам је један од основних приступа и принципа научног познавања просторног диференцирања и интегрисања, развојног усмеравања, планирања и уређења географског простора. На конкретну примену овог приступа делују, у првом реду, географско-детерминистички (природногеографски и еколошки), културно-цивилизацијски, економски, политички, демографски, технолошки и информатички системи и чиниоци. Посебно значајна улога у концепцијским решењима регионализма у конкретном географском простору припада геополитичким и геостратегијским циљевима и доктринама. На том плану одлучујућу реч имају доминантни центри политичке, економске и војне моћи, о чему убедљиво сведоче тешке последице распадања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и веома опасна акутна питања разрешења тзв. "југословенске кризе" која имају наглашене регионално-геополитичке, регионално-цивилизацијске и регионално-етничке карактеристике. Истовремено је на сцени европски регионализам, зачет још у време блоковске подељености Европе, пред новим изазовима и непознаницама у условима распадања Источног бљска, Совјетског Савеза и бивше Југославије. У таквим околностима Републици Србији, Савезној Републици Југославији и западним српским земљама тек предстоји трновит пут разрешења интрабалканских конфронтација, успостављања сарадње са Европском Унијом и оптималне примене развојних циљева европског регионализма. У овом раду се регионализација разматра као систем метода (поступака) за издвајање региона различитог типа и ранга, те и као резултанта примене тих метода у регионалном структурирању географског простора Србије који се схвата као мултидимензионални материјални и организациони систем детерминистичко-стохастичког понашања. Регионализација Србије, и поред бројних досадашњих прилога и покушаја, тек представља крупну научноистраживачку тему од нарочитог друштвено-практичног и развојног значаја. У оквиру ове теме од посебног је научног и практичног интереса утврђивање природногеографских и просторно-функционалних региона, осовина развоја и релативна подударност маркантних привредних и цивилизацијских граница.

Кључне речи - регион, регионализам, регионализација, географски простор, геополитика, Србија.

**Увод. Логичке, сазнајне и географско-детерминистичке
основе регионализма, с посебним освртом на регионализам
као принцип функционалне и политичке организације
простора. Спрега регионализма и геополитике. Нека
методолошка питања регионализације**

Објективне карактеристике географског простора испоље-
не кроз дисперзију и концентрацију географских објеката и обе-
лежја, хомогеност (хетерогеност) географских структура, нагле,
каскадне и постепене промене распореда географских објеката у
њиховим међусобним односима, интеракцију између природних
и антропогених подсистема географских структура која генерише
процес међусобног интегративног и диференцијалног деловања
природно-географских и друштвено-историјских појава, - усло-
вљавају кроз људску историју настајање, формирање, растакање
и реинтегрисање регионалних целина различитог типа и ранга:
државно-територијалног (политичког), етничког (етногеограф-
ског), културно-цивилизацијског (културногеографског), простор-
но-функционалног (економско и социјалногеографског), геополити-
чког и геостратегијског, трансрегионалног и мултинационалног
(велике договорне заједнице на основама географске целовитости,
интересно-економске организованости и доминантности, релативне
цивилизацијске хомогености, војноблоковске доктрини-
раности и експанзивности, и др.).

Огромна разноликост географских датости и географског
процеса и реална диференцираност географског простора (рашчла-
њавање целине на делове - целовите територијалне системе мањег
или већег степена интегрисаности) представљају незаобилазну и
детерминишућу објективну основу регионалног организовања
људских заједница, те и метахроног (несинхроног) и диспропор-
циоалног регионалног развоја у свим његовим битним облицима
испољавања - политичким, економским, демографским, култур-
ним и социјалним. Зато је логично што је у античкој епохи про-
цвата науке, филозофске мисли и културе, а затим у револуцио-
нарној епохи развоја природних наука, изграђивања научних сис-
тема и постављања водећих политичких и политекономских кон-
цепција и доктрина (од доба Открића, а нарочито од 18. века до
првих деценија 20. века) географски приступ Свету задобио у
различитим концепцијама и интерпретацијама функцију и значе-
ње одређујућег или бар једног од двају одређујућих система чи-
нилаца друштвено - историјског, цивилизацијског и политичког
процеса (од Варенијуса и Ломоносова, француских и енглеских
материјалиста, преко Хегела, Канта, Ритера, Хумболта, Маркса и
других, до Рацела, Докучајева, де ла Блаша, Џвијића, Хетнера,

Махана, Макиндера, Челена и Хаусхофера). Супротна, индетерминистичка концепција, није пружала конструктивну основу за напредак научне мисли у области система наука о Земљи и односу географских услова, историјског процеса и технолошког развоја, и утицала је на размах политичког, идеолошког, економског и технолошког волунтаризма. Растуће диспропорције и све дубља поларизација човечанства на основама природно-географске и регионалне условљености, еколошке угрожености, цивилизацијске (ин) компатибилности и стварања нових културних и антрополошких комбинација и амалгама, степена економске и технолошке (не)развијености, геополитичке конфронтираности, уз распадање неких историјски преживелих макрорегионалних интеграција, оживљавање запретених антагонизама и настајања нових или модификованих интегративних веза које у битно измењеним развојним условима често пресликавају след појава и тенденција из ближе и даље историјске прошлости, - поново стављају у први план географске чиниоце, географску логику и географске законитости које се првенствено односе на објективну географску реалност просторне (територијалне) структурираности и геосистемске организованости политичких, економских, еколошких, цивилизацијских и геостратегијских појава и односа. То није више упрошћени географски детерминизам класичних корена (од посибилизма, до географског фатализма), већ дијалектичко--детерминистички и стохастички приступ познавању, научном објашњењу, предвиђању и планирању развоја у оквирима стабилних геосистемских и променљивих регионалних политичких, економских и културних целина и комбинација. При томе, масовна и систематски уређена "производња" географских информација (ГИС и други географски информациони системи) постаје један од базних и вишестрано релевантних блокова (подсистема) у тачном и сврсисходном (за различите потребе и циљеве) познавању и управљању развојним и политичким процесима, чији циљеви на свим регионалним нивоима истовремено имају два лица: усаглашеност и интегративност, насупрот инкомпатибилности, повампиреним и новоствореним конфронтацијама, традиционалним и актуелним центрима и ареалима интересног сукобљавања.

У таквој, веома сложеној и тешко предвидљивој динамици савремених збивања, регионализам, као један од основних приступа и принципа познавања, организовања и "уређења" Света, задобија не само глобалну свеобухватност, већ и дугорочну управљачку усмереност коју диктирају водећи центри и асоцијације политичке, економске и војне моћи. Према томе, на макро и мезо регионалном плану, регионализам је по логици приступа и аспирација задојен не само рационалним и хуманим потреба-

ма и циљевима интегративног и интеррегионалног развоја, већ и више или мање експонираним претензијама политичке, економске, културне и војно-стратегијске доминације. Таквом регионализму, који је данас један од основних приступа уређењу Света (посебан аспект конфузног, али далекосежног "новог светског поретка"), уопште нису стране идеолошке премисе и параметри које у неким случајевима супротстављања моделованој сфери доминације задобијају ултимативну, арогантну, чак агресивну конотацију и целовање, покривајући се, по правилу, хуманистичком фразеологијом и медијском кампањом до сада невиђених размера и до сада непознатих сценарија и домета фалсификовања истине.

И тако се у садашње време регионализам у реалном географском и друштвено-историјском процесу, више него икада раније, експонира и практично просторно и функционално организује и делује у веома сложеном дијапазону: од валоризације природно-географског и еколошко-географског садржаја и склопа географског простора, преко просторно-функционалне организације, регионалног развоја и регионалног планирања, до политичко-географског, етногеографског, макроекономског, геополитичког и геостратегијског моделовања територије и акваторије, људи и народа, комуникацијских система, производних потенцијала, карактера и облика политичког живота и организације. Такав регионализам је данас на делу у свим размерама, од локалних до глобалног, с тим што у његовој комбинаторици партиципира такав репертоар поступака, моделских и практичних решења, који захтевају препознавање у свим оним ситуацијама у којима доминирају критеријуми политичког, националног, економског и стратегијског интереса. **Земље бивше СФР Југославије су управо експериментални полигон геополитичког, етнонационалног, етноконфесионалног и геоекономског регионализма чије су одреднице уклопљене у макрорегионалне моделе светских центара политичке, економске и војне моћи.** Отуда је и њихов приступ чињеницама селективан, што значи објективан само у оној мери и само у односу на она факта и територијалне комбинације које су компатибилне глобалним и макрорегионалним моделима унеколико аналогним концепцијама и доктринама из времена решавања европских, посебно балканских односа (око Брелинског конгреса, балканских ратова, пред I светски рат и после њега у Версају, у време кројења европске политичке карте после 1933. године, током II светског рата и на конференцијама у Техерану, Јалти, Потсдаму итд., у дугом периоду хладног рата и равнотеже страха, краткотрајног Балканског пакта, конституисања Европске заједнице и распада Источног блока, све до тзв. Венсовог плана, Лондонске и Женевске конференције...). За поменуте аналогije је посеб-

но карактеристично да се за одређене геополитичке циљеве по- теже историјско-геополитички регионализам за који су многи мислили да је историјски архивиран: окупација Босне и Херцего- вине и Анексија - аналогно настојању америчко-германског бло- ка за унитарном БиХ државом која је апсурдна и самоубилачка карикатура на политичкој сцени; покушај наметања "специјалног статуса" за Санџак као деструктивну тампон зону која је у непо- средној функцији разбијања политичке и територијалне целовито- сти Црне Горе и Србије; уобличавање хрватске државе према гра- ницама Хрватске бановине из 1939. године; подржавање модифико- ваног албанско-косовског сецесионизма кроз наизглед мистериоз- ну "специјалну политичку аутономију", уз уздржљиви однос пре- ма албанском питању у Македонији које се тренутно контролише политичком коалицијом једног дела македонске политичке врху- цке са албанским политичким вођством (очигледан пример "селе- ктивног" односа према албанском питању у бившој Југославији чији је примарни циљ разарање политичког и територијалног би- ћа Србије), иако је удео албанске мањине у Македонији пропорци- онално знатно већи него у Србији, итд. и т. сл.

Ако је све што је поменуто и много штошта друго из Старог и Новог света геополитичко наличје регионализма "новог светског поретка", њему се, на другој страни, не може порећи настојање за остварењем интегративних цивилизацијских, економ- ских и политичко-географских процеса. Међутим, однос и више- значно балансирање једне и друге стране макрорегионалног "пре- уређења" Света су, бар за сада, препуни непознаница, критичких стања и непожељних смерова и исхода.

Из свега реченог проистиче да у новијој људској историји регионализам представља значајну страну у познавању, разумева- њу и организовању људских заједница и територија. Његову он- толошку и гносеолошку основу чине географска стварност и гео- графска логика, географски и друштвено-историјски процес, рас- тућа развојна диспропорција и неусаглашеност политичких и економских циљева. Као приступ познавању екумене, субекумене и анекумене и као принцип (критеријум) функционалне, полити- чке и цивилизацијске организације и диференцијације географс- ког простора и људских заједница, регионализам извире из објек- тивне стварности и вечитог човековог настојања да ту стварност просторно и организационо обликује према својим потребама и развојним циљевима. Зато су регионализму иманентне и објектив- на и субјективна дијалектика, системски приступ, детерминисти- чко тумачење одређених услова и појава, али истовремено и сто- хастичка анализа сложених географских и антропогених система. Међутим, како нам убедљиво показују актуелни друштвено-поли-

тички догађаји на тлу бивше СФР Југославије, у осталој Европи, на огромним пространствима бившег СССР, те и у другим областима Света, регионализам је у свим критичким ситуацијама које озбиљно нарушавају дотадашње релативно стабилне политичке, етнонационалне, економске и стратегијске констелације, подвргнут одређеним доктринама, идеологијама и супростављеним интересима које се најагресивније испољавају кроз геополитичке схеме, комбинаторике и манипулације. На том споју регионализма и регионализације са геополитиком, особито оном која је очигледно милитантна, националистичко-шовинистичка и подјармљивачка, чак етноцидна и геноцидна, наступа не само "критично стање веза" између објективне науке, утврђених чињеница, стварних догађања, на једној страни, и геополитичких манипулација појединих политичких покрета, држава и њихових савеза, на другој страни већ и потпуни раскид између рационалног понашања и (зло)употребе политичко-националистичких тензија у циљу остварења одређене геополитичке доктрине. То је проузроковано већ самом природом и духом оне геополитике која је, по оцени угледног хрватског стручњака у области политичке географије, геополитике и геостратегије, *Радована Павића*, "увијек националистички обојена, она има задатак да придонесе задовољавању националистичких, првенствено територијалних тежњи, да придонесе промјени у односима великих сила у свијету и да властите освајачке амбиције и "знанствено оправда"¹⁾. Но геополитика и њој подређени регионализам, који се историјско-политички мењају и прилагођавају конкретним политичким, идеолошком и геостратегијским ситуацијама и програмима, имају исувише моћан и разнозначни репертоар деловања да би се могли подвести под изречену (дис)квалификацију која се начелно најбоље уклапа у доскорашње марксистичке дефиниције²⁾.

Овим разматрањима се, сажето речено, жели нагласити да геополитика, која је бесмислена и беспредметна без логичког и објективног упоришта у регионализму и територијалности, и јесте и није наука³⁾, што свакако зависи од нивоа и вештине (зло)употребе географских и свих других релевантних факата, теорија, метода, циљева итд. На свом највишем, дакле научном нивоу, који се не може оспорити њеним претечама (Хегелу, Ритеру, Хумболту, Рацелу), а у српско-балканским размерама ни Цвијићу⁴⁾, она је увек у критичној и латентној позицији "исклизнућа" са научне трасе у муљ квазинауке и експанзионистичке доктрине. Но и као такав сурогат географске, историјске, етнологске, демографске, економске и политиколошке науке, геополитика је већ од самог настанка националних држава и њихових савеза, а особито у садашње време, логична неминовност политичке

праксе и водећа, или бар пратећа, доктринарна потка регионално-политичких, регионално-економских и регионално-стратегијских концепција. У свом пуном размаху који обавезно претходи националистичким и ратним сукобима, исте прати и подгрејава, а затим активно суделује у њиховом разрешавању под патронатом великих сила, геополитичка схема и доктрина има најпре свеобухватни манипулацијски дијапазон коме је све допуштено и који више или мање вешто потеже све аспекте, "аргументе" и опције (географске, еколошке, етнолошке, културолошке, лингвистичке, демографске, саобраћајне, економске, војно-стратегијске итд.), да би се у фази разрешавања конфликта рационалније приближила верификованим чињеницама, реалним политичко-територијалним и националним претензијама непосредних актера сукоба; те и јаснијем регионалном експонирању интересних сфера водећих и пратећих претендената над одређеним територијама. Најзад, треба поменути да логика и дух геополитике представљају неодољиви изазов за многе умне људе који се озбиљно и искрено труде да на високом нивоу опсервације и уопштавања поставе и објасне географску и историјску условљеност регионално-политичких констелација и да одреде карактер, домет и развојне путеве националног интереса⁵⁾. Зато је, као што је напред наглашено и као што показују збивања у опсегу тзв. југословенске кризе, **геополитика у најтешњој спреси са регионализмом**, а трагични догађаји међунационалног, верског и грађанског рата само потврђују да арогантно наметање сакатих и безобзирних решења проузрокују такве разорне последице које се у историјској перспективи можда нише никада не могу санирати. Свему томе треба додати још једно упозорење, а оно се састоји у чињеници да је у односу на словеначки, нарочито хрватски, затим муслимански (у макро и мезо регионалним размерама) и албански геополитички регионализам, српски политичко-интелектуални, научни и прагматични систем понашања и деловања све до јуче показивао тоталну геополитичку неписменост, која је сигурно допринела инфериорном положају српских чињеница и права на југословенској, европској и светској сцени. Далеко би нас одвела прича о узроцима и изворима те поражавајуће појаве, те се овде ограничавамо само на констатације о идеолошкој ступидности, географском дилетантзму и неозбиљном игнорантском односу према огромној идејно-прагматичној и медијској моћи геополитичког деловања кампања у западном свету у коме је методологија и техника геополитичке пропаганде поодавно разрађена до савршенства, да би вешто и свестрано била однегована код наше дојучерашње западне југословенске браће. И да додамо још само то, да је српска геополитичка доктрина и пракса од времена поновног рађања српске државе (1804, 1815), па до краја I свет-

на поновног рађања српске државе (1804, 1815), па до краја I светског рата вођена на балканској и европској сцени на таквом интелектуалном, моралном и организационом нивоу и са таквим ангажовањем научника највише репутације, да је постала узорна у европским размерама, а за српске националне интересе сврсисходна све до оног тренутка кад су њени плодови препуштени перфидним корисницима српско-југословенске заблуде и опције о унитарној држави и југословенству у етнокултурном смислу. Зато је занемаривање овог богатог искуства у актуелној српској геополитичкој пракси промашај који се тек у најновије време и са највећом муком исправља.

*

Пошто је ван сваке сумње сагласност око логичке и онтолошко-гносеолошке спреге регионализма и просторно-диференцијалног и регионално-структурног испољавања географске стварности у свим њеним појавним облицима (физичкогеографским, антропогеографским, политичкогеографским, економскогеографским...) умесно је поставити и питање о **регионализацији** као систему метода (поступака) чијом се применом упознају, разоткривају, моделују и конструишу **целовити територијални системи - региони**, као типолошке категорије и појаве уникалног карактера. У вези с тим треба нагласити да је регионализација по својој суштини веома сложен метод који, на једној страни, изражава предметну и методолошку особеност (посебност) географске науке, а на другој страни обухвата читав систем општих и посебних метода. Њихов задатак се, у крајњој инстанци, своди на диференцијацију територије на целовите територијалне системе - регионе (рејоне) као реалне геосистемске комплексе и на територијалну диференцијацију по критеријумима релативне хомогености (хетерогености) обележја, гравитацијско-функционалне повезаности, нивоа и карактера економске развијености, политичко-територијалне организованости, производно - технолошке територијалне компакности, карактера и густине насељености, етнографске и културне посебности итд. Већ из овог генерализованог и непотпуног репертоара приступа, аспеката и критеријума регионализације очигледно је да се под овај поступак може подвести ма које обележје које има просторне (територијалне) параметре. Стога је и сам метод регионализације одавно изашао из оквира класичне регионалне географије и задобио карактер општег метода у свим оним наукама које са ма ког аспекта проматрају просторне односе појава. Међутим, овако широка лепеза аспекта и домета регионализације, која пред захтевима егзактности највише "другује" са картографијом, геостатистиком, стохастичком анализом, топологијом и другим областима математике, има и

своју интегративну страну од фундаменталног научног и практичног значаја. Она се у основи своди не незаобилазну улогу и деловање географских законитости на друштвено-историјски процес и његову просторну динамику и организацију. Имајући све то у виду, логично је што се од средине нашега века, са све већим убрзањем и диспропорционалношћу друштвеног, економског, демографског и урбаног развоја, са ширењем и попуњавањем размакнуте скале полова раста, наглим увећањем критичних стања у интеракцији земаљске природе, човека (друштва) и технологије, са продубљавањем традиционалних и настајањем нових цивилизацијских, економских и политичких антагонизама, са сукцесивним ступањем на историјску сцену десетина нових државно-политичких творевина, те и са информатичком револуцијом, са афирмацијом системског схватања Света и сазнањем о неопходности и сврсисходности управљачког деловања и планирања - које нужно узима у обзир регионалне (дакле, просторно-диференцијалне регионалне) параметре, најзад, са нарастањем дијалектичке супротности истовремених регионално-интеграционих и регионално-дезинтеграционих појава у широкој сфери економских и политичких процеса и геополитичких конфронтација - регионализација експонирала на свим нивоима сазнања, научног објашњења и практично-апликативног деловања. О широком маху регионалног приступа и егзактности метода регионализације, те и њиховој примени у територијално-регионалној организацији функција, сведочи, између осталог, и конципирање тзв. **регионалне науке** и деловање асоцијација регионалиста (Regional Science Association) чији је оснивач амерички научник Уолтер Ајзард (Walter Izard).

У контексту досадашњих разматрања чије се претензије свODE на подстицање истраживачког ангажовања наших географа у веома актуелној сфери научног објашњења диференцијалних регионалних процеса на простору Србије и осталих српских земаља, те и у њиховом непосредном и даљем окружењу, а посебно у сфери разраде оптималних решења и модела регионалне организације људских популација, функција, развоја и управљања у српским земљама, треба критички ценити овај скромни прилог. С обзиром да је наша национална географија имала у тој области звездане тренутке, и то управо у најкритичнијим раздобљима развоја српских држава (Србије и Црна Гора) и научно аргументованог, те и убедљивог заступања егзистенцијалних националних интереса у осталим јужнословенским земљама (Босна, Херцеговина, Хрватска, Далмација, Славонија, Македонија), да на том пољу постоји узорно наслеђе и да је наша савремена географија стекла

високу репутацију у области регионалног просторног и урбанистичког планирања, треба очекивати разраду и реализацију оних истраживачких пројеката који ће на најбољем традиционалном и савременом научном нивоу посветити посебну пажњу регионалним системима и целинама Србије, Црне Горе и осталих српских земаља. Циљеви таквог регионализма и регионализације састоје се у изналажењу оптималних решења просторно-функционалне организације и њиховог максимално могућег усаглашавања са географским положајем и природним основама, у активном суделовању код конципирања регионално-развојних модела, посебно за централишуће развојне полове и коридоре, у познавању и предвиђању демографских процеса (активна и диференцијална популациона политика), у сузбијању појава етногеографске гетоизације (Албанци, Мађари, Муслимани), у избалансираном подстицању компаративних развојних предности, разради нових решења управно-територијалне организације и др. Географски институт "Јован Цвијић" САНУ је задњих година највећи део своје активности на пољу фундаменталних и примењених истраживања ускладио са наведеним циљевима, предузимајући у том смислу запажене иницијативе.

Системски приступ географском простору и нека питања појмовно-категоријалне природе

Читав географски простор наше планете, те и ма који његов део издвојен у оквиру хоризонталне и вертикалне структурираности и релативне регионалне целовитости, представља не само скупове географских елемената и појава, већ и одређене типове геосистема различитог степена интегрисаности, у којима се сви процеси одигравају на рачун космичких (соларних), телуристичких (земаљских) и техногених извора енергије⁶. Основна својства ових система различитог ранга су следећа:

- Нестационараност, што значи да се сви карактеристични параметри мењају у времену.
- Нехомогеност.
- Асиметричност.
- Хијерархичност структуре и организације.

Ово је један од основних постулата системског приступа који се нарочито односи на интегративне системе⁷. Структуру треба схватити као распоред елемената у њиховим међусобним односима, при чему су природно-географске структуре релативно стабилне, захваљујући развијеним механизмима саморегулације. Због тога су не само на макрорегионалном, већ и на мезо и микро реги-

оналном плану, географске структуре кроз читаву људску историју представљале незаменљиву природну основицу друштвено-историјског процеса, укључујући и формирање државних, тј. политичких заједница.⁸⁾

- **Метахроност** (несинхроност) одигравања догађаја.

- **Детерминисаност и стохастичност** понашања (субсистема - подсистема, компонената, елемената, међусобних веза)⁹⁾. Ово су својства од кардиналног значаја која отварају многа теоријска, технолошка и практична питања. Наиме, у структури географских система (природних и антропогених) партиципира огроман број субсистема и елемената и практично несамерљиви број веза (пример: систем од десет елемената има могући број веза од 10^{27}). Зато и параметризација таквих система има ограничене могућности и подразумева агреговање елемената и веза. Реално, што је и емпиријски потврђено, у структури природних географских система суделују елементи детерминистичког и стохастичког понашања. У крајњој линији сви велики природни системи геосфере (атмосфера, хидросфера, литосфера, биосфера, системи хипергенезе) наступају као природна јединства детерминистичко-стохастичког карактера. С обзиром да се у опсегу глобалног геосистема, а посебно у одређеним регионалним целинама, одвија интензивна интеракција између природе и човека, која је метахрона, диспропорционална и са све већим убрзањем процеса, стохастичност понашања таквих система (целина) постаје њихова основна карактеристика, што захтева велико напрезање, ажурност и систематичност на плану истраживања, научног предвиђања догађаја и управљачког деловања усмереног ка остварењу пожељних стања. Најзад, поставља се, између осталог, и следеће начелно питање: да ли је преовладавање стохастичности у понашању неког геосистема стварно резултат његове природе, или нашег недовољног познавања његове структуре и организације, несврсисходног деловања (врло често мотивисаног прагматичним циљевима), те и недовољне тачности предвиђања.

- **Својство саморегулације**. - Сви географски системи и природни системи уопште, поседују високо развијено својство саморегулације, које је усмерено ка очувању постојеће структуре. Према томе, саморегулација је иманентна овим системима, укључујући и посебну сферу биосоцијалних система у које пре свих спадају људске популације (становништво).

- **Критичне (повратне) и катастрофалне (бесповратне) промене** у саставу, структури и функционисању географских система¹⁰⁾.

- Зоналност и а зоналност глобалног и регионалних геосистема. *Хоризонтална зоналност* (термичка, енергетска, климатска, вегетацијско-педолошка и др.) је резултанта енергетских биланса и миграције хемијских елемената и у непосредној је вези са соларним и космичким утицајима (детерминантама), односно са зоналном (пре)расподелом енергије и материје. *Вертикална зоналност* (својство које потврђује асиметричност географског простора) зависи од вертикалне разуђености копна, којом су, највећим делом, условљене а зоналне појаве.

- Регионална издиференцираност и структурираност територије је једно од најбитнијих географских својстава на коме почива диференцијација географског простора као карактеристика супротна хомогености (тежња ка ентропији). Без овог својства је незамислива историја људског рода у свим сферама - антропоеколошким, културним, техногеним, политичким. *Ово својство се испољава кроз територијалну диференцијацију целине*, (геопростор и његови макрорегиони) *на њене делове као компактне, територијално целовите, географске системе - регионе различитог типа (карактера) и величине*. То и јесте регионалност која у којом се разоткрива не само објективна природно-географска издиференцираност територије (условно схваћене као дво-димензионални простор), већ и особености просторно-функционалне интеграције, спајања и прожимања, изоловања и одвајања, транзитне везе, полови развоја, традиционалне везе и њихово прожимање у измењеним друштвеним и технолошким условима, аграрно-производна специјализација и њена територијална организација (аграрногеографски рејони), историјске целине, културно-цивилизацијске и етногеографске разлике, итд. Применом принципа (критеријума) природне целovitости и релативне хомогености (хетерогености) обележја,¹¹⁾ затим функционално-гравитацијске усмерености (централна места, утицајне зоне, нодални-чворни региони) утврђује се, дакле, конкретна регионална структура географског простора као арене одигравања историјског процеса у најширем смислу тог појма (политичком, економском, саобраћајном, социјалном, демографском, цивилизацијском, антрополошком, етничком и др.). Сва напред наведена својства глобалног географског система суделују у карактеристикама структуре и понашања регионалних система, свакако различитим степеном и интензитетом, што зависи од сложености и величине региона.

Уз све што је напред наведено и образложено, треба посебно нагласити и следећа својства региона која се могу до одређеног степена постулирати:

а) *Регион је типолошка категорија*, што значи да ма који регион припада одређеном типу и класи регионалних целина

(високопланински, долински, котлински, равничарски, крашки итд. и т.сл. природни ландшафти) који се издвајају на основи доминантних природних карактеристика.

б) *Ма који регион као конкретна и реална географска појава је унікалан, непоновљив као дата целовитост* (на читавом земљином шару само је једна Шумадија, Мачва, Стиг, Делиблатска пешчара, Обедска бара, макишки алувион итд.). **Прва диференцијална категорија датог постулата је географски положај**, што значи да и региони који су веома слични у типолошком смислу имају друкчији положај у односу на своје непосредно и остало окружење. При томе је положај категорија која се карактерише природно-географским особеностима (просторно-физичка својства) на једној страни, и особеностима и везама политичког, економског, саобраћајног, културног и геостратегијског карактера, на другој страни. Стога је положај не само географска, већ и историјски променљива категорија.

в) *Својство историчности, хуманизираности и техногенности региона у опсегу екумене* (настањене земље) подразумева интеракцију између природне (географске) средине и човека, друштва и технологије. Због тога су региони у већој или мањој мери прожети техносфером чиме је условљена све интензивнија интеракција између природних геосистема, човека и технологије. На тој основи искрсава и у све већој мери неконтролисано делује огроман број еколошких проблема - од локалних, преко мезо и макро-регионалних, до глобалних размера ("глобална екологија"). На истој основи и биолошка и хумана екологија постају политичке и геостратегијске теме првог реда.

Регионализам као реална подлога, услов и чинилац политичког организовања територије с нарочитим обзиром на нека актуелна питања регионализације Србије

Регионална издиференцираност географског простора, који се овде схвата као *територија*, тј. као континуум који се може дискретизовати (представити у виду коначног скупа), је једна од најбитнијих страна географске, културно-цивилизацијске и политичке реалности нашег света. Из тог својства проистиче огромна разноликост услова, могућности, облика територијалне организације људи и активности, саобраћајне повезаности, релативне изолованости, врста и типова насеља и насељености, облика искоришћавања земљишта, материјалне културе и њених специфичности, карактера и интензитета деловања на антропо-еколошке и духовне особености људских група, на формирање

етнонационалних заједница и стереотипа, на лоцирање и експанзију полова раста, трајекторије кретања људи, новца, робе, информација, на политичко организовање територије у државне целине, формирање међудржавних савеза и заједница, геополитичке констелације и односе, итд. и т. сл. Без такве регионалногеографске заснованости, издиференцираности, разноликости и компатибилности, незамислива је историја људског рода, његове материјалне и духовне културе, те и политичко-територијалне организације. При томе се скоро закономерно понављају и испољавају следеће регионално-структурне карактеристике и констелације:

На великим пространствима релативно хомогене географске структуре, где се географска диференцијација основних карактеристика (обележја) испољава на великим растојањима, а у неким областима суштински мења скоковито (оштре природне границе између региона "равне оштрици ножа"), формиране су скоро све велике државне заједнице из новије историје и империје из минулих времена, као и неке древне културе: Русија, односно бив. Руска империја и огромна пространства руске културе између централне Европе и Тихог океана, САД и области америчких цивилизација (англосаксонске и латиноамеричке), Канада, Бразил, Кина и простране области кинеске културе, са тежиштем у долинама великих река, Индија - подхimalајски моћни басени Инда, Ганга и Брамапутре са индијским подконтинентом, Египатско царство, Асирско, Вавилонско и Персијско царство, огромна Монголска империја; овде умногоме спадају Француска, Немачка и Пољска. Насупрот томе, у областима изразите и учестале регионалне издиференцираности, где се карактеристични параметри смењују на малим растојањима, јавља се раскошна разноликост природних услова, микро и мезо региона фино изнијансиране текстуре, народа и етничких скупина, култура, културних утицаја и амалгама, облика државне организације и густог сплета политички организованих територија и комуникационих праваца, који су, по правилу, од посебног значаја за међусобно повезивање макрорегионалних целина у њиховим залеђима. Најбољи пример и географско-историјска реалност је у том погледу *Средоземље са непосредним континенталним залеђем изразито различитих својстава*. Овој области припада скоро читава *Јужна Европа*, већи део *Северне Африке* и *Блиски Исток*. Ту су жаришта, средишта и стецишта критско-микенске, египатске, феничанске, асиро-вавилонске, етрурске, јелинске, јудејске, римске, византијске, арапске и српске цивилизације. *Овде је било примарно средиште Света, а данас је то поново, поред атлантског, азијско-пацифичког и америчко-пацифичког. Јужнословенске земље и остале балканске земље и народи припадају не само Средоземљу и његовом континенту*

талном залеђу, већ и средњеевропско-подунавском макрорегиону, преко која се непосредно везују за понтијске и источноевропске области. Једно од основних детерминишућих својстава српских и околних балканских земаља је посредничка и транзитна, као и центрипетална улога и положај, на маистралним правцима између поменутих макро региона и пространих области трију континената у њиховом окружењу.

Несумњива предност, али и "изложеност" таквог положаја и склопа, које су условиле историјску ветрометину, интрарегионално сучељавање и конфронтације народа, религија и култура, освајачких и идеолошких пенетрација из окружења, наизменично преовладавање интеграционих и дезинтеграционих процеса, продирање вредних културних утицаја и цивилизацијских сурогата, подстицање свих облика национализма међусобно инкомпатибилних етнокултурних група - имали су одувек судбоносни значај за положај, историјске процесе и политичко-територијално организовање српских земаља и српског народа. То је и данас стварност и политичка актуелност, као што је у minulним временима овај географски простор, диференцијалне природно-регионалне, културно-регионалне, економско-регионалне и политичко-регионалне структуре, на сутоку вишестраног продирања и експанзије из окружења, увек представљао неодољиви изазов за њихове сукобљене интересе који су на балканском тлу налазили широке могућности за све облике подривачког савезништва. Насупрот томе, предност оваквог положаја долазила је до изражаја у условима стабилних и просперитетних политичких, економских и културних односа у чијој је основи била и остала регионална интеграција, а регионална издиференцираност и разноликост територија и својстава представљала богатство развојних могућности, праваца и циљева. У крајњој инстанци, савремена тежња ка (ре)интеграцији Европе и њени конкретни политички, економски и културни облици, имају у корену тенденцију превладавања разорних политичко-регионалних сукобљавања и изграђивање једног новог политичког и економског регионализма заснованог на компаративним предностима, интегришућим политичким, економским и културним односима, комплементарности и усклађивању развојних циљева, као и на сузбијању традиционалних конфронтација које су од европских простора начиниле највеће светско ратно попрште. То је јесте једна страна "новог европског поретка" према којој се српске земље морају односити конструктивно и интегративно у сваком погледу, а пре свега на плану реституције демократског друштва и његових институција, политичке, економске и културне сарадње. Тај нови поредак, чије регионалне саставнице још увек пуцају и шкрипе, се у илузији конструктивног и прагматичног деловања и у неизбалан-

сираним односима и изазовима експлозивне немачке доминације, као и у престрављености рушењем совјетске империје опхрване опасном конфузијом и са очуваним огромним војним потенцијалом, ступидно и цинично понео према деструктивним националистичко-шовинистичким поривима и покретима широм југословенских земаља, најпре неинвентивно подржавајући југословенски интегритет, а затим предузимајући све акције око размаха сепаратизма и нове "балканизације" у најружнијем издању. Разумном човеку, са добрим историјским знањем, упућеног у сложену политичку географију и геополитику европских простора, изгледа скоро невероватна скучена кратковидост и неспособност политичког предвиђања последица дезинтеграционог деловања новорођеног европског поретка који у тој конфузији и даље потхрањује нове сукобе на Балкану и покушава да распламсане пожаре гаси бензином. И тако је европски регионализам као важна саставница европске интеграције и "новог поретка" имао у посткомунистичком периоду свог деловања у српским и осталим југословенским земљама такве еманације и последице које су се свеле на међуетничке и верске ратове, скоро потпуни прекид комуникација између југословенских региона и земаља, изолацију Србије као дежурног кривца за оживљавање свих традиционалних нетрпељивости на балканским и суседним централноевропским просторима. *Но и поред тога, просперитет Србије се може заснивати искључиво на оживљавању предности њеног магистралног, транзитног и центрипеталног положаја на европском југоистоку, као и на поновном успостављању међурегионалних веза и укључивању у међурегионалне европске интеграционе токове. У том контексту регионализам треба посматрати и користити као могућност испољавања и уновчавања сопствених компаративних предности, као развојни потенцијал првога реда. Истовремено, не треба сметнути са ума, да доскорашње и новостворене макрорегионалне констелације увек имају тенденције политичког и економског подјармљивања, коме се Србија може успешно одупрети убрзаним развојем у свим економским, духовним и политичким сферама, смишљеним и енергичним неговањем и испољавањем својих ентитета који објективно представљају посве оригиналну, аутентичну саставну компоненту савременог европског регионализма.*

Сходно претходним напоменама, треба посебно нагласити да је Србија, - како данашња, са Панонским басеном, односно кључним делом подунавско-панонског макрорегиона, и придруженом планинско-јадранском Црном Гором, чијим се посредством остварује неопходни излаз на Јадранско море и централно Средоземље, тако и она Србија из немањићког, устаничког, "прекумановског" и потоњег моравско-вардарског склопа, - била и остала на

споју Балкана и Средње Европе, земља променљиве величине и простирања, али, пре свега земља са најмаркантнијим и константним географским директрисама (подунавско-пантијска, посавско-подунавска, моравска, односно моравско-вардарска и моравско-нишавско-маричка, са колубарско-ибарско-косовском паралелом и зетско-метохијском трансферзалом од Скадарског приморја ка Призрену, Косову, Топлици и Нишу). То је, уједно, земља највеће интегративне моћи на југоистоку Европе, према којој се сливају "скоро све струје континенталног блока" (Џвијићева опсервација о разноврсној и вековној миграцији ка наведеним централним директрисама Србије). Таква Србија, историјски променљивог политичкогеографског, геостратегијског и макрорегионалног положаја, поседује, истовремено, оне и онакве просторно-физичке, мезо и макрорегионалне константе које ће њеним пространствима и интеррегионалним правцима увек давати примат у читавој југоисточној Европи, како на плану државно-политичке организације територије и концентрације становништва, тако и у вези посредничке и транзитне улоге у односу на њено окружење. То је географска и историјска законитост, потврђена у прошлости и садашњости, то је, такође, и велика предност и велики ризик изложености конфронтацијама које долазе из окружења. *Сходно томе, регионална структура, склоп о конфигурација регионалних целина и праваца отварају Србији разноврсне могућности регионалне организације државног простора по принципима природно-географске разноликости и целовитости, функционално-гравитацијске усмерености, релативне хомогености обележја и уважавања етнокултурних и етногеографских особености.*

Код свих опсервација које за основу имају регионални приступ и принцип, те и регионализам као просторно-функционалну организациону базу и критеријум географске диференцијације целине на делове, са главним циљем испољавања њихових развојних потенцијала и могућности (компаративне предности) и међусобног обједињавања у јединствени државотворни простор (политички целовито организована територија), морају се увек имати на уму следеће премисе и параметри:

А) Регионализам је принцип и критеријум регионалне организације простора, људи и функција, при чијем конципирању и примени треба тежити ка максимално могућој компатибилности природних целина (природних геосистема) и гравитацијско-функционалних рејона који се формирају и пулсирају око полова и осовина развоја. Према томе, "природни поредак и склоп ствари", заправо природно-територијални комплекс (системи), као датост, тј. константа, представља окосницу регионализације државне територије, са којом се суперпонирају функционални рејони настали

као резултанта диференцијалног развоја и формирања њихових полова и осовина које интегришу људе (становништво), производне и непроизводне активности, средства, информације и управљачке функције.

Б) Компатибилност и релативна подударност природно-територијалних система, на једној, и функционалних региона, на другој страни, се реално испољавају на свим основним хијерархијским нивоима (макро, мезо и микро региони), али се не могу апсолутизовати ни идеализовати. Другим речима, њихова међусобна територијална подударност је релативизирана деловањем неколиких чинилаца, у првом реду: постепеним променама природних, демографских и економских обележја; карактером и интензитетом насељености; развојем и хијерархијом мреже центара, те и њиховим гравитацијским утицајима; правцима магистралних и регионалних комуникација; географском дистанцом (мереном физичким, трошковно-временским и енергетским величинама); граничним, транзитним и посредничким положајем; историјско-географским (историјске целине) и културним наслеђем; етно-географском структуром; локалном и интеррегионалном политичко-територијалном и административно-територијалном организацијом.

В) Посебни значај у политичкој и функционалној организацији територије имају *маркантне појаве директне подударности природних, историјских, државно-политичких и културних граница*. У Републици Србији то се односи на речне токове и долине Саве, Дунава и Дрине, које су кроз читаве историјске епохе имале улогу политичких и антропогеографских граница, задржавши је умногоме и до данас: Дрина између Босне и Србије; Сава између Мачве, Шабачке и Београдске Посавине, на једној, и Срема, на другој страни; Дунав од Београда до Рама између Шумадије, Великог Поморавља, Млаве, Браничева и Стига, на једној, и Баната, на другој страни, а надаље као државна граница између Републике Србије (СР Југославије) и Румуније, све до тремеђе са Бугарском (према Видинској области); Дунав између Бачке и Срема и између Бачке и Славоније.

Овакав и сличан гранични положај, на магистралним речним и комуникационим правцима, може у принципу да има централишући развојни значај, али под условом интеррегионалне економске и политичке интеграције (каква је већ велико остварена између земаља и региона Европске заједнице), за коју политичко-државне међе не представљају чинилац изоловања и одвајања, већ, напротив, предност приграничних региона и центара на бази комплементарности, коресподентности, транзита, обостране несметане проходности и т. сл. У случају поменутих природно-

политичко-културних међа Србије, интеграциони процеси су узели маха једино у делу посавско-подунавске зоне, и то тек у новије време. Насупрот томе, дринска директриса је све до Вишеграда била и остала правац и зона изоловања и одвајања дуж које су се одиграли жестоки сукоби у међунационалном и верском рату између Срба и Муслимана. До којих је размера српско и босанско Подриње у цивилизацијском и политичком смислу било инкомпатибилно, потврђују догађаји из првог и другог српског устанка, првог и другог светског рата и надаље, све до наших дана. Ексклузиван и наизглед апсурдан случај апсолутизовања Дрине као политичке и културне границе између Србије и Босне показује и чињеница да је њено премошћавање између српске Маџве и српске Семберије остварено тек данас. Према томе, овакве и сличне ситуације се при регионализацији и планирању регионалног развоја морају узети у обзир, уз што брже и целисходније реаговање на промене услова и односа.

Ка конкретизацији регионалног приступа и примени регионализма у Републици Србији и њеном окружењу

О неким геополитичким околностима европског окружења Србије

У претходном излагању су разрађени принципи, циљеви и сврха регионализације уопште, те и Републике Србије, при чему је одређена пажња поклоњена савременим тенденцијама европског регионализма који се гради на основама актуелних политичко-географских, геополитичких, економских и цивилизацијских констелација. Очигледно је да је "нови регионализам" у Европи постављен у време блоковске подељености и осталих дијаметралних разлика између Европске заједнице и бившег Источног блока (да и не помињемо "идеолошку надградњу"). Према томе, чак и у условима тако крупних, макрорегионалних подела и односа, примењен је принцип релативне хомогености обележја о коме је напред било речи. Муњевито распадање Источног блока и Совјетског Савеза, без обзира на тријумфалне фанфаре због историјског пораза комунизма, из темеља је потресло нови европски регионализам и наметнуло многа веома тешка питања и непознанице. Одједном се појам Европе сузио са континенталне релације "од Атлантика до Урала", на земље Дванаесторице, у чијем предворју чуче Мађарска, Чешка, Словачка и Пољска према којима је католичко-протестанска Европа одувек гајила посебну пажњу и с многим разлозима их сматрала својим саставницама. У преосталој Европи се као "признате" европске земље, умногоме компатибилне

Дванаесторици, налазе Швајцарска (коју не треба коментарисати), Аустрија, као прирепак Немачкој (никакав аншлус више није потребан), Шведска, која је поодавно пронашла најбољи модел развоја и понашања (уз врхунску европску цивилизованост и мудро дистанцирање од свих европских интрига и ратова), Норвешка и Данска, Финска (коју је на економско-социјалном плану донекле потресло државно распадање и економско раубовање СССР-а). За Пољску (католичку земљу, која је највише генерисала распад Варшавског пакта, треба додати да њен положај између Немачке и Русије одувек значи једну од кључних одредница европске (не)стабилности, уз могућно чвршће повезивање са Украјином које има незанемарљиве историјске предиспозиције, што би могло значити стварање једне нове, централноевропске и источноевропске силе. Бивше совјетске балтичке републике су на особен начин такође у предворју Дванаесторице. Враћање имена Лењинграда у првобитни назив Санкт-Петерсбург, царске руске престонице коју је Петар I Велики утемељио као "окно в Европу", није, изгледа, ни најмање импресионирано оне европске политичке и финансијске моћнике од којих узбуркана Русија очекује свестрану помоћ како би реализовала опцију демократизације (европеизације) и како се не би изродила у национал-комунистичку империју, која ће са Немачком обновити вековне, обострано корисне, интересе и претензије, потиснути Француску на секундарну позицију (која јој реално и припада) и вратити Британце на њихова Острва. И тако су Русија, Украјина, Белорусија, Румунија, Бугарска, земље бивше Југославије и Албанија европске само онолико колико то стандардна политичка географија континента подучава ђаке, а понајвише онако и онолико колико то пропише и призна клуб Дванаесторице. Југословенске државице су у најбеднијој ситуацији на читавом континенту. Немачка је са својим аустро-угарским трабантима усисала Словенију и Хрватску и остварила значајни циљ изласка на топла мора (Јадран и Средоземље), а Босна и Херцеговина је ван резона журно призната као "грађанска држава" (иако њена влада контролише једва двадесетак процената територије и жестоко ратује са скоро половином сопственог становништва). Она је на особен начин анектирана, при чему се протагонисти "новог поретка" (појам који је неукусно позајмљен од нацифашистичке геополитичке доктрине уређења Света), не либе савезништва са босанско-санџачким исламским фундаменталистима., да би се по сваку цену спречило стварање тзв. "велике Србије", односно државно организовање свих српских земаља. Пошто се неке важне ствари нису догодиле по сценарију новог поретка, Србија и придружена Црна Гора (на црногорски сепаратизам се, изгледа и даље озбиљно рачуна) су изопћени из Европе, па чак и из Уједињених нација које постају

асоцијација америчко-европских и исламских моћника и следбеника. На српско-муслиманску сцену се чак вратила и Турска, нудећи своје војничке услуге за заштиту муслиманске браће и кажњавање Срба (при томе Турска не крије своје империјалне претензије од Босне и Санџака до Кинеског зида!). Македонија је политичка творевина (коју је из "братске љубави" признала Бугарска, а по бугарском наговору, у тренутку политичке ступидности и Русија), као вероватно привремена тампон зона између антагонистичких сила у централном и јужном Балкану, што не значи да у "новом поретку" неће боље просперирати од већине земаља у свом окружењу. Најзад је ту и Албанија, која је европска већ по свом географском положају (Отрантска врата-централно Средоземље) и по италијанском "сентименту" који је још од античких времена држао ову средоземно-балканску земљу у сфери својих непосредних претензија.

И тако је Европа понова рашчлањена на начин који у глобалним размерама активира класичну геополитичку доктрину и поделу на Heartland - "срце", "колос копна" (европска Русија, са Украјином и Белорусијом, Сибир, Кина) и Rimland (рубне територије око Heartlanda - читава област Европе, надаље Блиски и Средњи Исток).¹² Глобална геостратегија полази од претпоставке да се Rimland -ом мора у целини управљати или бар исти контролисати (отуда су овде велике западне војно-политичке групације, како би се држао у окружењу и под дозираном изолацијом HEARTLAND. Rimland- у припадају све југословенске и остале балканске земље, те је извесно да се на балканским просторима, који својом највећом ширином и северним фронтом (Дунав, Сава, Купа) дубоко урастају у средишни континентални труп Римланда, неће допустити политичко-територијални процеси који у овом изузетно значајном делу Римланда нарушавају глобалну и макрорегионалну стратегију и геополитику "новог поретка" и да ће се такве тенденције спречити свим средствима. Зато Дванаесторица из тобожњих принципијелних разлога енергичније бране титовске међурепубличке границе од бившег комунистичког режима и зато је овде једина сметња "новом поретку" Србија (они би лако препустили западну Херцеговину и неке мање босанске територије Хрватској да на другој страни није Република Српска као политички и војнички организован босанско-херцеговачки простор који ће се по логици ствари прикључити "великој Србији"). Србија, та чудно географски склепана земља (од Хоргоша до Драгаша, односно Рестелице), је кроз највећи део своје политичке историје (некада први бастион турској инвазији, а сада тешка препрека "зеленој трансферзали") изводила некакве бравуре самосталности, непотчињавања и отпора било којој сили доминације.

Одлични ратни савезници, али не и послушници, Срби су вековима стицали репутацију "непоћудног елемента" и провоцирали најжешће изливе геноцида и етноцида (турског и муслиманског, бугарског, аустро-немачког, угарског, шиптарског), а до сада су били и пред озбиљном претњом слома пред америчко-германским одијумом коме здружено секундирају сви они из српског окружења који са Србија имају свакојаке рачуне и антагонизме, понајвише оне из ратних пораза, верске нетрпељивости и цивилизацијске инфериорности. Непоправиво словенски наивни, несложни и повремено у отсудним тренуцима површни, Срби су чак озбиљно рачунали на бивше ратне савезнике (САД, Француску, Енглеску и Русију), заборављајући да су баш Французи и Енглези напрасно "заволели" Србе када им је почетком 1916. године руски император Николај II запретио сепаратним миром са Немачком империјом уколико не учине све што је могуће да спасу измучене остатке српске војске у Албанији, да су амерички бомбардери 1944. године злочиначки разарали Београд и неке друге српске градове без икаквог војног смисла (први "празнични поздрав" америчких савезника просут је по Београду на Ускрс, 16. априла 1944.), итд.

Догодило се, дакле, нешто што је историјски, цивилизацијски парадоксално. Европа је на свом југоисточном фронту поново рашчлањена на начин који умногосте асоцира на времена између 17. и 19. века, па све до 1912/13. године. Оживеле су и ратнички се организовале српске војне крајине, које, додуше, не ратују са Турском, већ са потурчењацима и Хрватима. Покушава се "анексија" Босне и Херцеговине у Европу (иако је у етничком и верском рату Босна и Херцеговина већ етногеографски регионализована, те сада постоји као географски, тачније историјско-географски појам), а у овој несрећној земљи се Муслиманима даје мисија државотворне нације коју из историјско-цивилизацијских разлога никада нису имали. нити је као флотантна скупина могу имати (с тим што управо за ту Европу није ни мало наивна већ скоро остварена панисламска тежња да се у бившој БиХ изгради и државно обликује истурени стожер глобалне муслиманске нације и идеје). Подбуњује се српско-црногорски Санџак (у коме су Муслимани око половине укупног становништва) као разарачки тампон између србијанских и црногорских територија (потпуна аналогија са аустро-угарском деструкцијом српског територијалног корпуса од 1878. године). Србија се државно конституише кроз хатишерифе које сама себи доноси, али њу на све могуће начине треба деструирати војвођанском и косметском аутономијом; суштинске су разлике у односу на 19. век у томе што убрзану мађаризацију Војводине из тих времена замењује

процес демађаризације, који постепено и на дуги рок иде ка биолошком изумирању овог етноса, док се у јужној Покрајини приводи крају процес албанизације тј. етничке хомогенизације. Призренска лига (Арбанашка конгра) из 1878. је практично обновљена далеко моћнијом арбанашком сепаратистичком алтернативом, која не насрће озбиљније на западномакедонско-скопску област будуће велике Албаније (политички циљ је Република Косова). Том покрету се, бар засада, од "новог поретка" не признају отворени сепаратистички циљеви, због веома извесног балканског рата непредвидивих и неконтролисаних домета и последица, али се, зато, лансира идеја о "специјалној аутономији" мистериозног статуса.

Најзад, између многих других пометњи и повампирених подела, поменимо да су Берлински конгрес (1878) и Париска конференција мира (1919) добили аналогне у недавној Лондонској и Женевској конференцији. Таква је приближна геополитичка и геостратегијска страна новог европског регионализма, која има и многе друге неуралгичне компоненте и иницијативе (распадање Чехословачке, неофашистичка иредента према Истри, Хрватском приморју и Далмацији, заговарање реституције Мале Атланте и др.). Збиља неславна, скоро катастрофална слика, непредвидивих исхода и подлога свим насртајима на европску цивилизацију и стабилност. У тој констелацији је Србија, као срце југоисточне Европе, у таквом средишту пажње светске политике каквом никада није била "почаствована" у својој историји, што може представљати пролог у највећу могућу трагику српског народа после турских освајања. Остаје реална нада да ће се великим напорима, мудрошћу и лукавошћу, активношћу и стрпљењем, те и одлучношћу, изнаћи компромисно рационално решење и да озлоглашена балканизација неће дефинитивно преовладати.

Она друга страна европског регионализма, - која је у западној, централној и већем делу јужне Европе умногоме реализована као природно-функционална основа економског, социјалног и културног развоја, као подлога за свестрано испољавање предности, богатства развојних различитости и комплементарности и као значајно средство за надвладавање традиционалних антагонизама, те и за реинтеграцију разорених државних творевина кроз билансирање обостраних и вишестраних интереса, - представља велику шансу за садашњу и будућу српску државу и српске земље уопште. Та шанса, под условом сузбијања политичко-националистичког лудила, те да буде искоришћена на озбиљан, дугорочни и делотворни начин, отвара све главне путеве ка интеграцији Србије у Европу. То је, уосталом, и незаобилазан пут међусобном разумевању и познавању. А докле ће, ваљда, та Европа у својој целокупности изна-

ћи такве путеве европског новог поретка који ће избалансирати унутрашње противуречности и искључивости и себе поново експонирати као средиште цивилизованог света.

Примери неких одабраних питања регионализације Републике Србије

Постављање мреже региона и примену "новог регионализма" у Републици Србији, са смислом и циљевима који су напред на више места поменути и образложени, као и са брижљиво разрађеним и опште прихватљивим локално-регионалним интеграцијама, зависи у великој мери од усаглашавања природног склопа, просторно-функционалних веза, карактера и степена развијености, историјског наслеђа, демографских токова, а у неким областима и од етнокултурних карактеристика. *И поред вредних домаћих и светских концепција и искустава, то је веома озбиљан научно-стручни и системско-организациони задатак који је од најширег друштвеног интереса.* Он мора да на најцелисходнији начин избалансира локалне (микро), регионалне (мезо) и глобалне (макро) релације и односе, да отвори широке могућности развојним специфичностима и да обезбеди сврсисходно управљачко деловање усмерено ка остварењу пожељних стања и разрешавању конфликтних ситуација.¹³

Тема о регионализацији Србије, западних српских земаља и других политичко-регионалних целина бивше СФР Југославије, присутна је са различитих аспеката, намена и метода, у југословенској географској литератури још од почетка овог века. Та тема задобија веће значење од средине 50-тих година и са променљивим интензитетом бележи прилоге неуједначене научне и практичне вредности све до данас. Овој теми придружује се и група економиста на челу са академиком *Костом Михајловићем*, оријентишући се ка концепцијским и практичним питањима **регионалног развоја**. Почетком 60-тих година поставља се и делимично примењује у обради резултата Пописа становништва 1961. **шема сталних рејона за демографска истраживања**¹⁴, која је добро концепирана и представља успели методолошки узор за обнављање једног оваквог аспекта регионализације (рејонизације) који би сигурно имао примену у познавању и разрешавању акутног питања демографског развоја Републике. Приближно истовремено, планска методологија и пракса развија регионализам у планирању територије чије целине одређује, најчешће, у складу са политичко-административним границама и насељима (просторни планови република, покрајина, међуопштинских регионалних заједница -

тзв. региона, територија основних привредних комора, општина - комуна, урбаних ареала, урбанистички планови, просторни планови посебне намене и др.). У широкој лепези географији суседних и сродних наука (геологија, сеизмологија, фитоекологија, метеорологија, биогеографија, инжењерска хидрографија, педологија, шумарство, пољопривредне науке, саобраћајне науке, рударство, историјска географија, војна географија, политикологија, етнологија, културологија, економске науке, банкарство, туризмологија, урбанологија, руристика итд) примењује се регионални метод, подржан, по правилу, мање или више успелим, картографским представама датих региона (рејона)¹⁵, те метод регионализације (рејонизације) излази из оквира класичне и модерне регионалне географије, задобијајући значење **општенаучног метода**. Међутим, овај логични гносеолошки след и тренд регионализма и регионализације не само што доприноси научној афирмацији географије као фундаменталне науке, посебно теоријској разради и егзактној примени регионалног метода као битне системолошке компоненте географског метода уопште,¹⁶ већ се поменути разрадама и применама, које се обогаћују егзактним упориштем кроз квантификацију, математизацију и моделовање (просторних система и структура), посредством повратне спреге, фундаментална теоријска и регионална географија експонирају као језгро система географских наука са растућим сазнајно-онтолошким, информатичким и методолошким капацитетом у односу на све појаве које имају просторне (територијалне) параметре.

Пошто нам није намера да на овом месту укажемо на све досадашње значајније доприносе беографске географске школе и других научних центара бивше Југославије (нарочито љубљанског и загребачког) у постављању и решавању круцијалног научно-практичног питања регионализације Србије, задржаћемо се само на неким особеностима њеног макро и мезо регионалног склопа, са неопходним освртом на главне детерминанте и директрисе.

Макрорегионални склоп Републике Србије одређен је следећим основним својствима:

а) *Географским положајем* у средишњем центрипеталном простору југоисточне Европе, односно Балканског полуострва, као и у подунавским панонским и посавско-подунавским перипанонским областима, на контакту и у зонама прожимања великих морфотектонских целина и различитих културно-цивилизацијских утицаја, са маркантно израженим својствима проходности уздужних и попречних праваца и интегративним државотворним деловањем. Истовремено, овај географски простор је кроз читаву политичку и друштвену историју био и остао изложен

конфронтираним геополитичким аспирацијама и дејствима из свог непосредног и ширег окружења, представљајући један од "коридора ратова" на регионалном, европском, балканско-предњезападном и светском плану. Из ових особина проистичу и квалификације о изложености географског положаја српских и осталих јужнословенских земаља¹⁷.

б) Две великим геотектонским, односно регионално-геоморфолошким и еколошко-географским целинама. То су: 1) Војвођанско-панонско-подунавски макрорегион, са релативно високим степеном хомогености обележја (изузимајући етнички састав становништва) и 2) средишњи српско-балкански макрорегион, који се одликује неупоредиво сложенијом регионалном структуром. Стога је његово издвајање у једну макрорегионалну целину сасвим условно и добрим делом диктирано историјскогеографским, антропогеографским и политичко-историјским (државотворним) особинама и функцијама. Неке од веома важних специфичности односа између ова два макрорегиона састоје се у чињеници да их физички раздвајају Дунав и Сава које су столетима (до 1918, унеколико и до 1990. године) представљале политичко-цивилизацијску границу два битно различита културно-географска медијума због чега је и Београд, иако главна метропола на контакту централне Европе и моравско-шумадијске Србије и једна од најатрактивнијих европских метрополских локација, био кроз читаве историјске епохе гранично место које се са северне стране директно додиривало са субекуменским микрорегионом Панчевачког рита на простору алувијалне тавни Дунава и Тамиша. С обзиром на ове околности дуготрајног дејства и последица, потребно је у будућој разради регионално-географске структуре Србије око дунавске и посавске директрисе обратити нарочиту пажњу на просторно-функционалне интеграционе процесе и њихово усмеравање које је већ увелико захватило простране зоне између Семберије, Бачке, Срема, Мачве, Колубаре, ниске Шумадије, Обреновачко-Београдске Посавине, Великоморавске удолине, Смедеревско-Костолачког Подунавља и Баната, са тенденцијом интегрисања доњег Подриња и Великоградишко-Голубачког Подунавља.

У вези са поменутиим и неким суседним крајевима Србије, те и основним питањем њене регионализације на макро и мезо целине, треба обратити нарочиту пажњу на "Још један покушај географске регионализације СР Србије" из пера Милорада Васовића¹⁸. Овај "покушај" представља, бар по укусу аутора ових редова, најбољи прилог на ову тему изведен у духу традиционалне регионалногеографске школе и доследне примене физиономског критеријума који овде задобија вишестрано значење, будући да обухвата не само природне комплексе датих региона, већ и њи-

хова надахнуто описана и дочарана антропогеографска и културногеографска својства. Зато је умесно присетити се овим поводом на изванредну *Анучинову* "одбрану" управо такве регионалне географије коју треба, упоредо са ужим гранским и систематским приступом, и даље брижљиво неговати. На ту тему, *В. А. Анучин*, између осталог каже следеће: "... Чак и остајући описном науком, она (регионална географија - прим. *М.Р.*) је очувала многа преимућства која немају систематске науке ... Широки приступ својствен регионалној географији ... има огроман значај у формирању идеологије, у успостављању узајамног разумевања кроз размену идеја. *Без описне регионалне географије* (коју тако често нападају) *осиромашује се општа култура човечанства. Без широко схваћене географије, исто као и без уметности, људи би постали техником наоружани дивљаци*"¹⁹. Међутим, овде се *Васовићев* "покушај" регионализације Србије не помиње толико због мајсторски и тачно дочараних особености издвојених региона, колико због изванредне сложености регионалне структуре Србије јужно од Саве и Дунава, коју смо, као је напред речено, "сасвим условно" означили као *средњи српско-балкански макро регион*. Исти овај простор *М. Васовић* је рашчланио на 5 макро региона и 27 мезо региона приближно истог ранга, од којих се неки даље диференцирају на релативно индивидуалисане регионалне целине нижег ранга²⁰. Од посебног је интереса за проучавање савремених интегративних просторно-функционалних процеса *Васовићев* *Субпанонски макро регион*, који по овом аутору, захвата велико пространство централне Србије (Мачва, Доња Колубара, Доње и Горње Поморавље, Шумадија, Подрињско-ваљевски крајеви, Ужички крајеви, Чачанско-крушевачко Поморавље).

Најзад, да поменемо и *Цвијићев* приступ *природним областима* Балканског полуострва у оквиру којег се издваја *Моравска област или Шумадија*, којој припада читав северна Србија између Босне и Неготинске крајине, као и између Саве и Дунава на северу, и Јастрепца и Копаоника на југу. Овај природни макро регион *Цвијић* назива Шумадијом "по земљи која је у њеном центру и која је од XIX века играла најважнију историску улогу"²¹. Стоји, дакле, закључак, по коме је већ из ових радова наших еминентних географа очигледно да нам тек предстоји тежак и значајан задатак регионализације Србије на основу свих у научном свету разрађених приступа и метода, са далекосежним циљем усклађеног регионалног развоја и подржавања оних компаративних предности које носе просперитет на основу богатства различитости и комплементарности развојних потенцијала и домета.

У остала својства макрорегионалног склопа Републике Србије спадају:

в) Главне природно-прометне директрисе дуж долињско-котлинских система уздужног и попречног правца са мрежама и прикључцима у басенима река полигенетског и полифазног карактера који представљају окоснице региона централишућег карактера различитог гравитационог домета и природну основу главне мреже трајекторија кретања и премештања људи, материјалних добара и информација. У систем главних природно-прометних директриса спадају: 1) Дунавска (Подунавска), 2) Потиска, 3) Посавска (са Колубарском), 4) Дринска (са Лимском), 5) Великоморавска, 6) Западноморавска (са Моравичким, Бетинским, Расинским прикључком), 7) Јужноморавска (са Лесковачким међуречјем), 8) Нишавско-Топличка, 9) Ибарска (са Рашком) и 10) Тимочка. Изван овог система остају не само знатне површине побрђа и површи (већи део Шумадије) висија и планина (у источној, нарочито југоисточној Србији, затим Старовлашко-Рашко-Пештерска висија, Рогозна и Копаоник, већ и Косовски и Метохијско-Призренски басен са високо планинским проклетијским (са Хајлом и Мокром гором) и шарпланинским ободом. Особеност Косовског басена је у томе што он представља природни наставак Ибарске директрисе, иако Ибар само додирује северну ивицу котлине, и што је у њеном дну развође између Црноморског и Егејског слива, истовремено, Косовски басен, као регион високе концентрације становништва, насеља и материјалне производње, чини меридијанску паралелу Јужноморавској удолини и централишућу зону дуж јужног дела Ибарско-косовске магистрале, која је на том потезу уједно и једна од главних континенталних компоненти Јадранске магистрале. Метохијско-призренски регион има битно другачију орохидрографску конфигурацију која је одређена разликањем и повијањем динарских и шарских тектонских линија око Медовско-дримског угиба. Тако је створена потолина неправилног овално-трапезастог облика. Она припада у целини басену Белог Дрима који се отвара ка Скадарском приморју, али долина ове реке, која се највећим делом усеца у седименте централне језерске равни и пробија епигенетском клисуром кроз кречњаке Паштрика, не представља доминантну развојну директрису; ту функцију су у зони контакта дна и обода котлине преузели лепезасто распоређени токови планинских река које се обрушавају са високопланинског обода ка дну потолине (Источка река, Пећка Бистрица, Дечанска Бистрица, Ереник и Призренска Бистрица). Зато су на тим локалитетима богатим водом и плодним земљиштем настали метохијски градски центри и зато је у зонама контакта дна и обода котлине највећа концентрација насеља и становништва.

Г) Побрђа, флувијалне и абразионе површи и висије (које су као регионално-структурне компоненте поменуте у вези ограни-

ченог централишућег домета долиноско-котлинског система), само делимично и посредно захваћене утицајним зонама главних долиноско-прометних праваца.

Д) *Антропогеографске и историјскогеографске области метакхроне (несинхроне) културне, етничке и политичкогеографске партиципације у стварању државног организма.*

Б) *Полови и осовине развоја, који представљају најсложенију тему функционално-гравитацијске регионализације.*

Остављајући по страни аналогије са неким другим европским земљама, првенствено у смислу детерминишуће улоге географског фактора и историјског процеса код формирања јединственог државног простора, стављамо у први план чињеницу по којој су наведене детерминанте природна основа ма које регионализације Србије. Суперпонирањем региона различитог типа и ранга и њихових територијално изражених својстава могу се утврдити бројне појаве и облици релативне подударности и компатабилности природних целина (геосистема), функционално-гравитацијских, демографских и културно-цивилизацијских региона. Упоредо с тим, треба обратити посебну пажњу на веома значајну појаву високог степена подударности између одређених природних геосистема и релевантних оформљених историјскогеографских и етнокултурних целина (региона) са дифузним политичко-територијалним тенденцијама у периодима преломних историјских и геополитичких збивања (Косово, Метохија, јужни рог Моравске Србије, тзв. Новопазарски Санџак).

На крају ове прелиминарне расправе о регионализму и регионализацији Србије потребно је још једном скренути пажњу на комплементарни и интегративни карактер просторно-функцијских појава које се одигравају између макро региона, односно њихових појединих целина (мезо региона или субрегиона различитог ранга). Наиме, осовине развоја и њихова територијална подударност и одређеност природним директрисама и магистралним комуникацијским правцима, условљавају коресподентни и интегративни карактер гравитацијско-функционалних веза и односа између одређених суседних субрегиона. На тај начин се формира специфични тип функционалних региона који немају строго фиксираних границе и у оквиру којих се интензитет и карактер интегративних веза развија на основама природне предиспозираности, географске доступности, традиционалне повезаности, развоја коресподентних центара, расподеле функција итд. Тако се у Војвођанско-подунавском макро региону може идентификовати више таквих коресподентних региона дуж подунавске и посавске зоне, што се нарочито односи на део Подунавља између Бачке Паланке, Новог Сада и Београда са Панчевом који

образују ленту спрегнутих субрегиона, као и на Подунавље од Београда до Смедеревског и Пожаревачког субрегиона на србијанској страни са којима кореспондирају центри Јужнобанатског субрегиона (Панчево, Ковин и Вршац). Сасвим је специфичан случај *Сремског субрегиона*, са главним средиштем у сремској Митровици и секундарним центрима у Шиду, Руми и Сремским Карловцима. Ако би се Сремски субрегион описно одредио и као подунавско-посавско-фрушкогорски, тиме би се потенцирала фишесмерна и диференцијална својства његовог географског положаја између Београда и београдско-новосадске подунавске осовине, на једној страни, и посавске, односно београдско-шабачко-семберијске, на другој страни. То су два посебна "лица" или "фронта" Сремског субрегиона који обухвата и главним осовинама паралелан фрушкогорски геосистем као особити географско-еколошки објект са споменичким наслеђем српске духовности од непроцењиве вредности ("Друга Српска Света Гора"). Но Срем се истовремено налази између Београда, као трансрегионалног средишта, и славонско-посавског дела Хрватске, што уводи још једну специфичну компоненту у његов географски и геополитички положај.

Ови индикативни примери, као и претходна разматрања - од приступа регионализму и регионализацији, до неких методолошких тема и њихове примене у решавању актуелног научног и практичног питања регионализације Републике Србије, само потврђују сву озбиљност и сложеност једног оваквог научно-истраживачког пројекта који стоји пред нашом географском науком.

ЛИТЕРАТУРА И НАПОМЕНЕ

- 1) *Radovan Pavić, Uvod u opću političku geografiju i geopolitiku (sa osnovama geostrategije). Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih nauke, Zagreb, 1971, str. 16.*
- 2) У случају угледног хрватског научника и стручњака за тумачење и постављање геополитичких идеја и доктрина, *Радована Павића*, можемо и кроз летимични увод у његов опсежни опус у области геополитике и политичке географије, где именовани потврђује своје одлично географско образовање и познавање светске литературе, углавном тачно приметити метаморфозе и еклектичке спојеве који се неминовно намећу скоро свим прегаоцима на пољу ових специфичних дисциплина и доктрина, нарочито у условина међународних сукоба и прекрајања политичке карте (одређених региона, па чак и света), као и њиховог вољног и невољног ангажовања на пропагирању националних и државних интереса и аспирација етнокултурне заједнице којој припадају. Додуше, то није усуд само географа, политолога и геополитичара, већ и бројних етнолога, историчара, културолога, лингвиста и других, често веома угледних у научном и културном свету. Уосталом, не треба заборавити да је велики број научника у бившој СФРЈ прошао вијугави, не ретко узлазно-низлазни пут од друговања и кокетирања са марксизмом, преко кардељизма до

актуелних национализирана и сепаратистичких покрета, што је у односу на вратоломну еквилибристику многих партијских, државних, војних и политичких функционера само благи израз прилагођавања измењеним идејним и политичким приликама - појава нормална и природна за интелектуалну корумпираност, али и околност која даје погодно тле за ангажовано испољавање додад прикривеног националистичко-шовинистичког једа. Тако се и Радован Павић, хрватски научник и интелектуалац донедавне југословенске оријентације, који се у неким својим радовима убедљиво супростављао "балканизацији" југословенског простора и који се до пре кратког времена са одличним прилозима појављивао у публикацијама са научних скупова у организацији Центра за марксизам Београдског универзитета (1987. и 1989. године), у најновије време нашао у једном посве проблематичном ауторско-приређивачком друштву србифобичне егзалтације чији је задатак, типичан за квазинаучна геополитичка манипулисања, у томе да дочара изворе великосрпске агресије (у односу на српски етнички и историјскогеографски простор!) кроз избор текстова који се, по речима *Славена Летице*, могу "комотно назвати *цвијећем политичког и интелектуалног зла*". Видимо, нажалост, и у овом случају, огромни дијапазон геополитичких опсервација и ангажовања истог аутора - од научно-методолошког, научно-критичког и научно-аналитичког упрезања у кола националистичко-шовинистичке и ратне хистерије. - Упор.: *Miroslav Brandt, Bože Čović, Slaven Letica, Radovan Pavić, Zdravko Tomac, Mirko Valentić, Stanko Žuljić, Izvori velikosrpske agresije, u svibnju 1991., Zagreb; Radovan Pavić, Teritorijalizacija političkog-logika prostora i uloga teritorije u politici (Teze). Zbornik radova sa naučnog skupa "Idejne i društvene vrednosti geografske nauke", Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1987, str. 93-104; Radovan Pavić, Osnove političko-geografskog položaja Jugoslavije poslije II svjetskog rata (izabrani primjeri). Zbornik radova sa naučnog skupa "Jugoslovenski geoprostor", Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1989, str. 17-27.*

3) *Миленко Тешић* (капетан бојног брода и редовни професор Центра високих војних школа), стручњак у области војне географије, теоријске географије и геополитике, залаже се да се геополитици призна статус науке "која се бави односима геопростора, тј. географских чинилаца, и политике". Критички се односећи према злоупотребама геополитике, *М. Тешић* се не слаже са паушалним и генералним негацијама научне основаности геополитике, које су у нашој, углавном енциклопедијској и уџбеничкој литератури, изречене под утицајем (квази)марксистичке критике географског детерминизма. *М. Тешић*, између осталог, дефинише геостратегију као "војни дериват геополитике на нивоу државе (значајнијих геопростора), војно-политичких савеза, или чак континената". - Види: *Milenko Tešić, Geopolitičke relacije jugoslovenskog geoprostora i Jadranskog mora. Zbornik radova sa naučnog skupa "Jugoslovenski geoprostor", Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1989. str. 148-150 i dr.*

4) *Јован Цвијић* је у многим радовима и порукама од суштинског националног, историјског и политичког значаја поклонио нарочито пажњу географском, посебно "политичком", "културном" и "економском положају" Србије, у којима се положај третира као историјски променљива категорија. Зато ове расправе имају и дубоку геополитичку конотацију којој се не може одрећи научна заснованост. Тако, указујући на сукобљивно ширење политичке територије Србије од 1815-1912. године, *Цвијић* каже: "Ова Србија је била мала посавска и подунавска земља, која се ни уз Мораву није далеко у унутрашњост пружала, северна периферијска земља Балканског полуострва, као прилепак и додаток Панонском басену, без правог географског смисла и облика. Гледајући је на карти, морало се нислити: или ће је нестати, или ће се даље, нарочито на Југ проширивати ..." На другом месту, *Цвијић* категорички закључује: "Има императивних географских и економских нужности. Ово је једна од очигледних: долине Мораве и Вардара чине једну географску целину; у њима се мора створити једна држава. Прелазећи на терен југословенске геополитичке опције *Цвијић* сматра да се "моравско-вардарска држава не може одржати и за себе чврсто везати западне динарске земље ако не влада и комуникацијом Београд-Ријека..." - Упор.: *Јован Цвијић, Географски и културни положај Србије. Сабрана дела, "Говори и чланци". Књ. 3, Том I, Београд 1987, стр. 223; Јован Цвијић, Географске основе македонског питања. Предвод из публикације "Questions balkaniques", Attinger frères, Neuchatel - Paris, 1916, "Говори и чланци", сабрана дела, Књ. 3, Том I, Београд, 1987, стр. 148.*

- 5) Велики хрватски књижевник *Мирослав Крлежа* је поводом неких важних питања о балканским цивилизацијским и геополитичким питањима уводио у своје опсервације геополитичку логику. У вези с тим *Радован Павић* наводи следеће Крлежине мисли: "... Очито није без разлога када Крлежа, говорећи о проблемима нашег културног и политичког развоја, истиче оне факторе који имају чак и детерминистички призвук... "Да се та огромна снага воље и способности није могла да развије до неких већих нивоа или политичких или политичких система (као предуслова за сваку цивилизацију већег стила), то је било условљено географским и геополитичким и стратешко-империјалним елементима великих сила око јужнословенског рељефа, неприкладног за рентабилан начин продукције и сиромашног биолошким људском супстанцом". Није то дакако једино мјесто гдје Крлежа посеже за геополитичком терминологијом говорећи о нашој егзистенцији у овом простору. Крлежа одређује и појам Илирика као геополитички и национални појам; у подвојености југословенских земаља на западни и источни дијо изражени су и геополитички елементи". - Упор.: *Radovan Pavić, Uvod u opću političku geografiju i geopolitiku*, str. 47; *Miroslav Krleža, Zlato i srebro Zadra, JAZU*, str. 29; *Miroslav Krleža, Uvodna riječ na znanstvenom savjetovanju u Zagrebu o 130-godišnjici Hrvatskog narodnog preporoda*, "Kolo", br. 8/9-10, Zagreb, 1966, str. 129, 133.
- 6) Техногени извори енергије ма које врсте и природе (угаљ, нафта, земни гас, вода, нуклеарни извори и др.) увек су природног порекла и они се посредством "технолошке" прераде укључују у енергетске билансе геосфере, утичући у све већој мери на динамичку равнотежу и стабилност природних геосистема.
- 7) Интегративни системи се одликују релативно чврстом спрегнутошћу структуре, што значи да битна промена једног елемента условљава промене у целокупном систему. Насупрот интегративном су сумативни системи, код којих промена над појединим компонентама по правилу не условљавају измене у природи целокупног система.
- 8) *Milovan Radovanović, Geografski prostor i društveno-istorijski proces. Zbornik radova "Jugoslovenski geoprostor"*, izd. Centar za marksizam Beogradskog univerziteta, Beograd, 1989, str. 9-16.
- 9) Упор.: *В. М. Гохман, Б. Л. Гуревич, Ю. Г. Саушкин, Проблем њ метагеографије. СБ "Математика в економической географии"*, "Вопросы географии", Но 77, Москва, 1968; *И. Р. Спектор, Логические проблемы географии*, "Вестник МГУ" Сер. географическая, No 1/1971; *Б.Б. Родоман, Математические аспекты формализации порайонных географических характеристик* "Вестник МГУ", Сер. географическая, No 2/1967; *Milovan Radovanović, O sistemu čovek – životna sredina*, "Саопштења" IAUS, Br. 6, Beograd, 1977, str. 32-41.
- 10) *В. Н. Солнцев, Процесс естественного и антропогенного загрязнения природнь комплексов "Известия В.Г.О."* No 3/1974, стр. 193-194.
- 11) Амерички географ *Вилијам Бунге* је у својим расправама о теоријској географији нарочиту пажњу посветио теорији и методологији регионализације, посебно критеријуму релативне хомогености (хетерогености) обележја, упоредној анализи значења регионалних и класификационих термина и др. - Упор.: *W. Bunge, Theoretical Geography*, Lund, 1962; *В. Бунге, Теоретическая география*, Изд. "Мысль", Москва, 1967.
- 12) Крајем 19. века амерички историчар *А. Т. Махан* је поставио глобалну геополитичко-стратешкијску доктрину по којој тежиште светске доминације почива на поморској превласти. Маханова доктрина је битно утицала на америчку концепцију "политичке и војне присутности" која је остварена разметањем бројних прекоморских база. Већ почетком 20. века експонира се битно другачија геополитичка доктрина британског географа и политичара *Х. Макиндера* по којој се тежиште светске превласти преноси на владавину над највећом светском континенталном масом на простору Русије и Кине.

- 13) По завршетку овог рукописа појавила се у делу стручне јавности верзија, односно сводни стручни документ Просторног плана Републике Србије (Београд, 1994) око кога је организована јавна расправа у Београду и у регионалним центрима. Осим многих других критичких примедби посебну пажњу је привукла шема и концепција регионализације Републике Србије коју је истраживачки тим делинично мењао још у току јавне расправе. Показало се и овом приликом да је та шема и хијерархија региона у неким својим битним решењима неодржива и да јој не претходи тељени научни истраживачки пројект који би увео и применио ону методологију, принципе и циљеве регионализације који су разрађени и познати у научном свету и планоолошкој пракси и који не допуштају произвољна и интуитивна решења.
- 14) *Милица Сентић*, Шема сталних рејона за демографска истраживања, "Становништво", Год. 1, Бр. 2/1963, Београд, стр. 165-178. - Овим и другим радовима на наведену тему претходи серија студија урађених у Одељењу за посебне студије и анализе Завода за статистику Србије, и то: *Иванка Гинић*, Шеме сталних рејона за прегруписавање пописних података о становништву НР Србије од 1834 до 1953 године, "Прикази" Завода за статистику Србије, Бр. 6, Београд, 1956; Становништво НР Србије од 184-1953, I, Серија Б, Свеска 1, Београд, 1953; Рејони НР Србије, Серија Б, 9/1954; Администарство-територијалне промене у НР Србији од 1853-1954. године, "Прикази", Бр. 13/1955; *Радмила Ђеић*, Природно кретање становништва Србије од 1863-1954. године, "Прикази", Бр. 20/1957.
- 15) У географској и осталој научно-стручној литератури, посебно у статистици, економији, просторном планирању и др. примењују се појмови (термини) регион, регија, и рејон; одатле следе регионализација и рејонизација. Ови појмови се могу сматрати синонимима. У западном научном свету доминира појам регион, а у совјетској-руској рејон. У научно-стручној терминологији у Југославији (мисли се на бившу СФРЈ) преовлађују термини регион и регија (потпуни синоними), не само у географији, али је и употреба термина рејон честа, нарочито у економској географији, економији, статистици, демографији. Рекло би се, без децидираног става да су појмови регион, регија, регионализација, комплекснији го свом садржају и значају. Они се првенствено односе на оне територијалне целине које се не издвајају само по принципу (критеријуму) хомогености једног обележја, већ прена доминантним физиономским, гравитацијско-функционалним или неким другим обележјима и параметрима који у опсегу одређених територијалних комплекса образују индивидуализане регионалне целине. При томе се не занемарује принцип релативне хомогености, будући да се он, у крајој инстанци, односи на она обележја која одређују тип и територијални опсег региона. Међутим, све ово не значи да се ови термини не односе и на све остале типове региона-рејона. Дакле, по мишљењу аутора овог рада, ирелевантно је да ли ћемо, на пример, говорити о климатској, хидролошкој, геоморфолошкој, педолошкој регионализацији или рејонизацији, и да ли ћемо за просторно-функционално диференцирање територије увести термин "нодални регион" или "нодални рејон", итд. Аутор је више склон (интуитивно-логички) појмовима регион и регионализација у свим оним случајевима када се критеријум релативне хомогености може применити на територијалне комплексе (целине) који агрегују више обележја (карактеристика) будући да такве географске целине објективно постоје у екуменском, субекуменском и анекуменском просотру. Тиме се уопште не доводи у питање задатак њихове типолошке номенклатуре, класификације и хијерархије. На другој страни, сматрано да су појмови рејони и рејонизација потпуно умесни када се у анализи геопростора тежи за прецизнијим издвајањем хомогених рејона на основи једног обележја, или таквог агрегата два или више обележја који су толико сродни и спрегнути да се могу квантификовати (формализовати) без нарушавања критеријума релативне хомогености. Код оваквих рејона је могуће остварити компактност и прецизну одређеноост граница, без "прелазних зона", односно *Бунгеов* захтев да границе између хомогених рејона "морају бити равне оштрице бријача". Овакав приступ, међутим, отвара питање о објективном постојању таквих рејона (региона) који се у великом делу англосаксонске научне географије третирају као практично значајан резултат формализованог поступка у географској диференцијацији обележја и територији чији се основни прагматични циљ своди на регионалну политику, односно политику регионалног развоја и њена концепцијска и конкретна решења.

16) У многим расправама о предмету и методу географије, те и о односу систематске и регионалне географије, незаобилазно је и донекле контроверзно питање *регионалног метода*, који се разматра у широком дијапазону од *Кантовог* и *Хетнеровог* хорологизма, до руског "ландшафтоведенија" (регионална физичка географија) и економског рејонирања, као и до хијерархичног система територијалних јединица и рејона који објективно постоје у сфери физичко-географског комплекса (од физичкогеографске фације до геосистема), материјалне производње (хијерархични систем производно-територијалних јединица и комплекса), политичко-управне организације (од статистичких кругова, катастарских општина и комуна, до државе) итд. Битно је на овом месту нагласити да је метод регионализације присутан у било којем "издању" предметно-методолошке основе научне географије, с тим што на гносеолошком и методолошком плану задобија карактер и донет дијалектичког јединства хорологизма (простораност, територијалност) и регионализма, те представља основу за издавајање релативно хомогених и комплексних региона (рејона). У сваком случају географији је инанентна *регионалност* као њена теоријско-методолошка и предметна база која је релевантна на којој географској дисциплини. Све шира примена регионалног метода у другим наукама, као и у решавању многих практичних и развојних питања, само потврђује *Бунгеову* констатацију по којој "факта показују да једном изграђена теорија може наћи примену у најразличитијим областима. У том смислу знаје је јединствено". Најзад, не ширећи даље ову расправу поменућемо и такав фундаментални приступ (са којим се аутор ових редова потпуно слаже), који у контексту теорије географије и њене примене у друштвеној пракси заступа *В. А. Анучин*, истичући да је било које географско истраживање увек регионално - Упор.: *В. А. Анучин*, Теоретические основые географии, Москва, 1972, *W. Bunge*, Theoretical Geography, Lund, 1962.

17) Расправљајући о значају *Rimland - Heartland* доктрине за југословенски геополитички простор, *Радован Павић* је посветио дужну пажњу положају Југославије, а тиме и Србије, у односу на главне војно-операцијске правце и тзв, "коридор ратова" у Европи (потез који води од Француске и Лананша, преко Бенелукса, Немачке и Пољске, кроз Русију до Москве). Мађарску је одредио као "Панонску лезу војно-операцијских праваца". *Павић* такође сматра да је Југославија (СФРЈ - прим. М. Р.) "изван главног средоземног операцијског правца". У таквом положају *Павић* види одређене предности (повољности) географског и геополитичког положаја југословенских земаља. Трагично и пустоносно историјско искуство, од турске најезде, аустро-турских и балканских ратова, преко германских агресија у I и II светском рату, до садашњих ратних пустошења у српским земљама и другим крајевима Босне и Херцеговине, као и у српским крајинама, са ратним претњана и војном блокадом од стране НАТО, упозоравају да је југословенски простор, посебно српски геопростор, додуше изван главног европског "коридора ратова", био и остао један од стварних и латентних ратних коридора, потенцираних неуралгичних особина, које су условљене унутрабалканским конфронтацијама и спољним интервенцијама. - Види: *Radovan Pavić*, *Osnovne političko-geografskog položaja Jugoslavije poslije II svijetskog rata (izabrani primeri)*, str. 18-19.

О "изложености" и "погодности" географског положаја Србије и остале бивше Југославије, види: *В. С. Радовановић*, Југославија - географски положај, унутрашње и спољне везе., Гласник Етнографског института САН, Књ. II-III (1953-1954), Београд, 1957, стр. 115-146.

18) *Милорад Васовић*, Још један покушај географске регионализације СР Србије. Зборник радова Географског института ПМФ, Св. XII, Београд, 1965, стр. 111-130.

19) *В. А. Анучин*, Ibid стр. 46-47.

20) *М. Васовић*, Ibid.

21) *Ј. Цвијић*, Балканско полуострво, стр. 54 и др.

Summary

Milovan Radovanović

REGIONALISM AS AN APPROACH AND PRINCIPLE, AND REGIONALIZATION AS A PROCEDURE IN THE FUNCTIONAL ORGANIZATION OF GEOGRAPHICAL AREA WITH SOME ASPECTS OF THE APPLICATION TO THE REPUBLIC OF SERBIA

In this treatise regionalism understands one of the main approaches and principles of scientific cognizance, spatial (territorial) differentiation and integration, guidance, arrangement and utilization of geographical area. The objective basis of regionalism is constituted of natural and geographical features, that is, physical-geographical and biogeocenological components and complexes forming natural geosystems of different types and hierarchy. Closely connected to these natural-geographical elements and regions are the anthropogenic phenomena and processes - historical, cultural, demographic, economic, sociological, ethnic, technological, urban, organizational-functional, political-geographical and geopolitical. Regionalism in its ultimate form is expressed through historical process as a realistic expression of the functional, economic and political organization of geographical area. In this paper special attention is paid to logistic, ontological, gnoseological, geographical- deterministic and political foundations of regionalism, and the existing link between regionalism and geopolitics is considered. In greater detail are also discussed the geopolitical consequences of the disintegration of the Eastern Bloc, the Soviet Union and the Social Federal Republic of Yugoslavia, which have incited, especially in the Balkan region, the most cruel forms of ethnic, religious and civil war and aroused many suppressed intrigues and aspirations from the past - from German-Austrian to Turkish-imperialistic. Aided by the confused but determined participation of the European Community and USA, which act on the basis of the idea of the 'new order' (the term tactlessly taken from the arsenal of the Nazi geopolitical doctrine), on the territory of the former Yugoslavia reigns Moslem fundamentalism which leads to creating a Moslem state in the centre of the neuralgic Balkan region as a protuberant bastion of the "Green transference." On one side, the forming and functioning of the newly-born states from fluctuating ethnocultural groups with no state traditions is sustained, as it is the case with the Bosnjacka state (Bosnian-Moslem) and the Macedonian state community; on the other side, the Serbian countries and their people, one of the oldest state-forming peoples in Europe, are brutally denied their a-long-time-ago-earned right to form a unified state.

So, this is that dangerous anti-civilization aspect of the geopolitical regionalism and 'new order' in Europe. The idea and realization of European regionalism through the European Union result from deeply-rooted integrative regional- political, regional-economic, and regional-civilization processes in western, northern, central and southern Europe. The concept of European regionalism, which is economically effective, well balanced, basically anti-chauvini-

stic, traditionally democratic, and belonging to all civilizations, is the main developmental option for Serbia, the Serbian countries and FR Yugoslavia as well, the option which, in spite of numerous difficulties, leads to macroregional reintegration of the European area. That is why the European regionalism is the developmental, cultural and historical objective in the forthcoming organization of the Serbian and other Balkan countries.

Along with the previous considerations, special attention in this treatise is also paid to regionalization as a system of methods, the application of which objectively divides geographical area into existing natural and functional regional wholes of various types and ranks. The regionalization procedure includes elements with inherent territorial parameters, so the method of regionalization, as a core, the essence of the geographical method, becomes a scientific method of fundamental and practical significance for all the sciences and phenomena to which geographical area as a mega system of our planet is relevant. In connection with this, in a separate section of this treatise is presented a systematic approach in the research of geographical area and its main properties are listed: non-immobility, non-homogeneity, asymmetry, hierarchy of structure and organization, anachronism, deterministic and stochastic behaviour (of systems, sub-systems, and connections), self-regulation, critical (repetitive) and catastrophic (non-repetitive) changes in the structure of geographical systems, zoning and azoning, regional differentiation and structure of the territory as an essential negentropic characteristic of stratified geographical area which determines the historical process in its essential anthropological, cultural, demographic, manufacturing and political spheres. 'Region' is defined as both a typological and unique category (each region is unique as a whole).

In the third section of this treatise regionalism is treated as a realistic basis, condition and factor of the political organization of territory. In the last section particular attention is paid to some issues concerning regionalization of Serbia. Most important for Serbia is its centripetal, mediating and transit position between the Middle European-Danubian, Mediterranean and East-European macro regions. In all historical epochs such a position had an integrative role in southeast Europe, which resulted from remarkable natural directrices and an exquisite structure of natural geosystems - regions. In this section are also pointed out some significant similarities of natural, historical, political and cultural borders, as well as the main issue of the realization of a regional approach and the application of regionalism in the Republic of Serbia and the neighbouring countries. In the concluding section of this treatise some selected issues on the regionalization of the Republic of Serbia are discussed.